

Л. О. ПУСТОВІТ
«ОЧІ ДИХАЮТЬ СИННЮ...»
(КОЛІР У ПОЕЗІЇ І. ДРАЧА І Б. ОЛІЙНИКА)

У сучасній поезії сполучуваність назв кольорів з різними поняттями відбиває і закономірності використання традиційних образів, які стали певною мірою поетичними символами, і новаторське вживання назв із семантикою кольору для створення емоційно-оцінних метафоричних означень. Лексика на означення кольору відіграє більш помітну стилістичну роль у поезії І. Драча, ніж у поезії Б. Олійника. Про це свідчать і різноманітність кольорів, які називаються у творах І. Драча, і семантична багатоплановість відповідних назв. Проте і у Б. Олійника зустрічаємо стилістичні прийоми обігрування назв кольорів, надання їм символічного звучання, наприклад протиставлення *білого* і *чорного*. Виразно протиставляється щодо семантико-стилістичних функцій назв кольорів твори Б. Олійника інтимно- та пейзажно-ліричного плану, з одного боку, і лірично-громадянського — з другого.

Пряме називання червоного кольору відзначаємо в слововживаннях *червона сорочка*, *червоний мак* (Драч), *знамена червоні*, *червона зоря* (Драч), *червоне вітрило*, *червоні коні* (Б. Олійник). Крім прямої вказівки на колір, прикметник *червоний* містить виразний оцінний компонент: це символ першої в світі соціалістичної держави, символ непереможності комуністичних ідей, символи романтики. Про це так пише Б. Олійник: «Незмінно *червоним* лиш буде високе Вітрило, Бо кров комуністів кольору не міня».

Усталений семантичний зв'язок червоного кольору з кров'ю, пролитою в боротьбі за утвердження соціалізму, набуває символічного значення і нових додаткових відтінків, коли поєднується за асоціацією з іншим символічним образом української поезії — образом калини. Пор. стилістичну роль семантики червоного кольору, увиразненої зіставленням із зеленим кольором, а також ознакою *чисто червоний*, у таких рядках Б. Олійника:

Після зимової смерті
трава і дерева правлять
Службу незмінно зелену,
як сотні, як тисячі літ.
Стали землею ті,
що починали цей світ.
Інші прийшли, зовсім не схожі. А цвіт
Чисто червоний, як перше,
вінчає калину і прапор.

Особливе семантико-стилістичне навантаження припадає в поезії І. Драча на кольори *чорний*, *білий*, *золотий* і *сивий*, а в поезії Б. Олійника — на *білий* і *сивий*. Часто за текстуальним вживанням прикметник *чорний* виступає в індивідуальному стилі І. Драча як синонім до понять «тривожний», «урочистий», «величний», пор. такий контекст: «Візьми його [слово] Не дай на зваду славі, А по-спартанськи босим — на мороз. Туге од сонця, *чорно величаве*. Воно провисне буйним гроном гроз». Очевидно, в метафорі *чорно величаве слово* можна вбачати аналогію до відомої сентенції «Страждання звеличує людину», тобто слово, ввібравши в себе семантику «страждання, чорна біда», набуває значення «величне», «піднесене», «урочисте». Отже, метафорично вживаний прикметник *чорний* може передавати не тільки негативний емоційний зміст, а й вказувати на інтенсифікацію позитивно сприйманої ознаки.

Поетичну традицію слід убачати в протиставленні *чорного* й *білого* кольорів у таких контекстах: «*Чорний кінь* умирає на *білім снігу*» (Б. Олійник); «*А чорний ніж* впаде на *білі руки* Моєї матері, коханої моєї Шовковим трауром» (Драч).

Зіставлення кольорів, серед яких є й чорний, як стилістичний прийом передачі враження від музики використовує І. Драч в поезії «Соната Прокоф'єва»: «Закрутили, загули, заграли, Чистим лугом серце повели

Вишукані голубі хорали По стежині сизої імлі. Жовтороті полохливі грози Пнулися з оранжевих шкарлуп. І дуби, як чорні ваговози, Гупали, всідаючись на круп».

У семантиці прикметника *білий* та співвідносних з ним прислівнику, іменнику, дієслові поетичне мовлення активізує і пряму вказівку на колір, і властиве загальнономовним метафорам значення «сильне хвилювання, страждання», що виражене у фразеологізмах типу «побіліти від страху», «білий, як стіна» і под. Б. Олійник вдало використовує емоційний заряд загальнонародних фразеологічних зворотів із ознакою *білий*, *біліти* для створення індивідуально-авторських образів. Пор.: «Став я *білий*, мов ядерна тінь»; «Коли котився грім *Розпечених до білого дискусій*»; «Ти була молода. Вже — солдатка. Іще — не вдова. Німець важко дивився. Ти блідла... *біліла, як вишня*»; «Вона [мати] тебе у всесвіт віддала. О, як боліло їй — аж *кров біліла*, Коли вона себе в тобі родила!». Активне введення названих фразеологічних зворотів у поетичне мовлення можна, зокрема, пояснити виразною орієнтацією індивідуального стилю Б. Олійника на народнорозмовне джерело, на відповідні структури розмовного характеру. В таких невимушених розмовно-діалогічних віршах стилістично увиразнюються зіставлювані поняття (*білі вишні — як білі вірші*) з різним значенням прикметника *білий*.

Словосполучення *біле тіло*, *біл лебедик*, *біла Лада*, *білий туман* (Драч) належать до традиційних образів, в яких семантика безпосереднього, прямого називання кольору нейтралізується.

На прямому значенні прикметника *білий сніг* будуються оригінальні поетичні образи І. Драча і Б. Олійника. Сніг у вірші І. Драча «Сніг цілу ніч ломився в двері» постає в персоніфікованих образах, які об'єднує пряме значення слова *білий* як назви кольору, з яким в контекстуально-синонімічній зв'язки вступає словосполучення *сліпучий цвіт* в його денотативній віднесеності до снігопаду, пор.: «Сніг цілу ніч ломився в двері... Тер *білу гриву* з нетерпінням; [Сніг] *білобривчик*; Завієш [сніг] всі мої розлуки *Сліпучим цвітом* свого сказу?!». В одній кольорово-емоційній гамі з наведеними прикладами перебуває й оригінальна авторська метафора «І *біловусте тихе слово* Спливло причасним диханням». Ознака кольору не втрачається й у такій метафорі: «Мороз гострив свій *білий ніж*», хоча колір приписується певному поняттю — морозу — опосередковано. Цікаву гру кольорів у семантично складній структурі поетичних метафор демонструє поет у таких рядках: «*Блакитний* мороз стане *сивим* морозом, Той *білим* серпом все на сніг пережне, Та *біла* земля під зимовим наркозом Женьшенем калини врятує мене».

Переносне вживання ознаки *білий*, де значення кольору нейтралізується і заступається іншими значеннями, які загалом можна об'єднати поняттям «позитивної емоційної оцінки»: «Твоїх пальців *лебедино-біла музика*» (Б. Олійник).

Розширення лексико-семантичної сполучуваності слів на означення сивого кольору, який займає особливе місце в ряду *сірий*, *сизий*, частково *білий* щодо їх денотативного змісту, треба, очевидно, пояснювати тим, що прикметник *сивий* і співвідносні з ним дієслова набули стилістичного забарвлення поетичного означення, тому вони вживаються переважно в мові художньої літератури, виступають як прямі назви кольору (відтінки сірого, сіро-білого і як переносні назви емоційно-оцінного змісту, а також для вираження значень «давній», «дорогий», «тривожний», «сумний»: *сива земля*, *материнська сивизна*, *сивий жайвір* (Драч); *сиві коні*, *сива горлиця* (Б. Олійник); *пам'ять сива*, *муки сиві*, *скорботи сивий крик*, *сивизна турбот*, *сиві птиці чекання* (Драч); *сивий — сизий вітер*, *сиве горе* (Б. Олійник).

З поетичним означенням *сивий* тісно пов'язується і щодо денотативно-стилістичного змісту, і щодо оцінної семантики назва *сизого* кольору. Насамперед треба відзначити його народнопоетичне, фольклорне забарвлення як постійного епітета. Фольклорне забарвлення властиве, зокрема, таким словосполученням, як *сизий птах*, *сизий сокіл* (Драч). Розширення лексико-семантичної сполучуваності типу *сизий вітер*, *сиза тиша* (Драч), *досвітки сизи*, *сиза земля*, *сиза паморозь*, *сизі світи* (Б. Олійник) відбувається і на ґрунті семантичного компонента — прямого називання кольору, і на ґрунті переосмислення прямого значення та

вживання прикметника в синонімічному ряду з означенням «давній, дорогий, тривожний».

Назва кольору *сірий* обмежено вживається в поетичному мовленні. У віршах І. Драча відзначено поодинокі випадки вживання цього означення як окремого найменування кольору. Поезія Б. Олійника дає приклади використання прикметника *сірий* в його загальнономовному значенні: *сіра земля, шинелі сірі*. Значення кольору не втрачається і в таких словосполученнях: *сірий перон, сірий аркуш стіни, сірооке відлуння*.

Поетична традиція зумовлює використання в сучасній поезії синьої гами кольорів, точніше, активне вживання як у прямому, так і в переносному значенні прикметників *синій, голубий, блакитний*.

Вказівку на конкретний реальний колір містять такі лексико-семантичні сполучення: *сині гори, очі дихають синню* (Драч); *далеч синьо-синя* (Б. Олійник). Колір конкретних реалій опосередковано виражається в метафоричних словосполученнях: *неба молодого синя грива, синя межа круговиду, синє полотно розпеченого неба* (Б. Олійник). Значення кольору нейтралізується в поетичних метафорах тоді, коли прикметник *синій* поєднується з абстрактними іменниками або з тими поняттями, які не асоціюються з *синім* кольором. Тоді *синій* має широке значення позитивної емоційної оцінки «легкий, ніжний, добрий, лагідний, сумний» тощо: *тривожні сині ноти, синій хист, синій крик, синій жаль світився в їх очах* (Драч).

Синонімічні прикметники *блакитний* і *голубий* вживаються без стилістичного розрізнення семантики: *[небо] мегафон цей блакитний; нам домни дмухати в блакить; небо рве свою блакить високу* (Драч); *і чоло його бронзове в голубінь вироста* (Б. Олійник). Б. Олійник в одній строфі стилістично обіграє обидва прикметники, підкреслюючи їх семантичну тотожність: *«А земля — блакитна. Бо очі усіх коханих од ніжності голубі»*.

Коли такі поняття, як вечір, ранок чи пори року, виявляють семантичний зв'язок з кольором, можна говорити, очевидно, і про пряме, і про переносне вживання найменування кольору, оскільки тут, крім вказівки на колір, виразно проступає позитивний оцінний момент означення, напр.: *«У блакитній рясі вечір»*, *«А за вікном голуба розтривоженість маю»* (Б. Олійник). Характерно, що такі означення вживаються, як правило, в інтимно-ліричних, піднесено-поетичних віршах, пор.: *«Ніхто ніколи так ще не любив! Згортали крила люті трамоктани, І зорі, як пелюстки, трепетали, І світ увесь по вінця голубів...»* (Б. Олійник) — «голубів», очевидно, означає і «сповнювався ніжності, злагоди», «був дуже гарним». Традиційна поетична метафора *сон голубий* (Драч), *сни \ голубі поетів* (Б. Олійник) нейтралізує значення кольору, передаючи загальний зміст «красивий, казковий сон». Емоційно-оцінну позитивну семантику без вказівки на значення кольору мають у поезії І. Драча словосполучення *блакитні пригорці, голубі пучки, блакитний музичний вітер*. Отже, для назв кольорів *синій, блакитний, голубий* у їх переносному, метафоричному вживанні характерна тільки позитивна, піднесено-поетична оцінна семантика.

Семантика слів, пов'язаних із передачею *зеленого* кольору, досить прозора. Тут переважає зв'язок із рослинним світом, які виділяються зеленим кольором. І хоч у метафорах цей зв'язок з денотатами, яким властивий зелений колір, може бути виражений опосередковано, в даному разі виявляється в слові-означенні пряме називання кольору, напр.: *«Трава і дерева правлять Службу незмінно зелену»*; *дуби — зелені хмарочоси* (Б. Олійник); *зеленаве небо поззеліло, шовк зелений (трави), трав зелений крик* (Драч).

Насичення конкретною семантикою зеленого кольору такого філософського поняття, як сутність людського життя на Землі, зумовлює і виникнення власне індивідуальних оригінальних поетичних образів, зміст яких розкривається тільки в широкому контексті: *«Зелена брамо, ти з трави й води. Земля зелена — ось зелена брама! І кожен з нас йде звідти, йде туди, Людина й лист — одна зелена драма ... Зелена мить судилася тобі — Тож дихай буйно, тож світися ясно!»* (Драч). Відзначаючи незвичність, метафоричність словосполучень *зелена драма, зелена мить*, ми, з огляду на контекст, повинні визнати асоціативний зв'язок їх з конкретним кольором, в чому виявляється й правильне розуміння семантики виділених метафор.

Не часто зустрічаємо в сучасній поезії конкретно-чуттєві образи, побудовані на сприйманні *жовтого* кольору. При цьому розрізняється традиційно-символічне значення жовтого кольору, що символізує в народнопоетичній творчості розлуку, звідки з такою ж семантикою приходять відповідні означення в сучасну поезію, трансформуючись в ускладнених індивідуально-авторських метафорах, напр.: *жовта розлука* (Драч); *жовтий квіт мелодії розстань* (Б. Олійник). Інші слововживання засвідчують називання конкретного кольору, яке може бути опосередковане семантичними зв'язками в метафорі, пор.: «хижо блимає півмісяць *Жовтим оком* в тумані» (Б. Олійник); *жовтий лист кленовий* (Драч).

Поетичною традицією освячується вживання піднесеного, з позитивне-емоційним оцінним змістом означення *золотий*, лексико-семантичну сполучуваність якого особливо розширює І. Драч. У віршах Б. Олійника зустрічаємо тільки загальнономовні метафори типу «*вселюдські золоті жнива*» або трансформовані на їх ґрунті індивідуальні словесно-художні образи: «*його мовчання — золота криниця, волосся золоте крило*».

В поетичному осмисленні І. Драча ознака *золотий* виявляється дуже місткою, багатопланою, поєднуючи й семантику кольору, й загальну позитивну високу оцінку, відчуття чогось дорогого, коштовного. Вказівку на називання кольору можна бачити, наприклад, в таких словосполученнях: *золотооке сонце, золота оскома осені, золоті вулкани лип, сонце в золотому капелюшку, а в сонця хмара — золота крисаня* та ін.

Взаємодія прямих (щодо кольору) і переносних значень прикметника *золотий* стає стилістичним прийомом у віршах І. Драча «Балада золотої цибулі», «Балада про весноньку», обігрування семантики слова *золотий* спирається на фольклорне, народнопоетичне джерело з його традицією багатопланового осмислення цієї ознаки, причому тут переважає загальний позитивно-оцінний момент у характеристиці різних явищ, предметів.

Виразне емоційно-оцінне значення прикметника *золотий* з нейтралізованим значенням кольору відзначаємо в таких словосполученнях: *І влягаються думи золотими томами; золоте німе захоплення; золота стеблина відданості* (Драч).

Емоційний, позитивно-оцінний зміст, як видно з прикладів, нашаровується на похідне, вторинне значення слова *золотий* «дорогий, коштовний».

Майстерність поета виявляється не тільки в тому, щоб знайти в семантиці відповідної назви кольору такий компонент, який би підкреслював несподіваність поетичних асоціацій, був надійною основою поєднання дуже різнопланових понять, який, нейтралізуючи семантику кольору, був би джерелом народження виразного емоційно-оцінного змісту колористичної назви. Сучасна поезія активно послуговується стилістичним прийомом нейтралізації семантики кольору у відповідних назвах для створення інших конкретно-чуттєвих образів, тобто ці назви вживаються у переносному метафоричному значенні. Але про поетичну майстерність свідчить також уміння поета використовувати слова в їх прямому значенні для створення конкретно-чуттєвих образів, в яких усталена, загальновідома ознака постає в оновлених зв'язках, як, скажімо, традиційне *золоте сонце* і *синє небо* в такому конкретно-чуттєвому образі: *Прагну сонце бачити в золотому капелюшку. Прагну небо бачити в синій хустині* (Драч).